

Vasvári Zoltán

Népmese a Palócföldön

E dolgozat megírásánál az első nehézség a cím megválasztásával kezdik. Ugyanis még a legutolsó nagyszabású palóc kutatás eredményei alapján sem könnyű meghatározni, hogy hol laknak és kik is a palócok. A probléma lényege abból származik, hogy a Palócföld – mint azt *Filep Antal* és *Kösa László* szabatos meghatározásából tudjuk - a néprajzi irodalom nyomán kialakult fiktív tájfogalom, és az ezen a területen élő magyar népességet tekintik hipotetikus palócnak, vagy palóc jellegűnek a kutatók.

A Palócföld területe azonban a múlt század eleje óta folyamatosan bővült, egyre több helységet, falucsoportot neveztek meg palóc településként.

Tovább szélesíti a vizsgálandó területet, ha figyelembe vesszük, hogy a központi palóc tájon megismert népi műveltség és változatai észak felé túlterjednek az országhatáron, és a szlovákiai magyarság gyakorlatában is feltűnnek. Továbbá a vizsgálat kiterjeszhető a palóc kirajzások területeire is.

Tisztában vagyunk viszont azzal, hogy a táji elterjedtség és a kapcsolatok mást és mást jelentenek a kultúra különböző elemei esetében. A palóc népmese esetében nem feltétlenül ugyanarról a palóc-fogalomról és területről van szó, mint pl. a palóc népi építkezés említésekor.

A fenti megfontolások alapján döntöttünk úgy, hogy nem palóc népmeséről, hanem palócnak tartott területen gyűjtött népmeséről – népmeséről a Palócföldön – fogunk beszélni.

A vizsgálathoz használt anyag kiválasztásánál így két szempontot vettünk figyelembe:

- olyan gyűjteményeket tekintettünk át, amelyekben a gyűjtés helye fel van tüntetve, és az palócnak tartott falu,
- vagy a gyűjtemény címében vagy szövegében utal a palóc területre, de a gyűjtés helye nem, nem mindig vagy nem pontosan határozható meg.

Kutatástörténet

A kutatástörténeti összefoglalót egy negatívummal kell kezdenünk. Az átfogó palóc monográfiák és az egy-egy területről szóló összegzések eddig nem foglalkoztak a népmesével.

Az 1903-ban megjelent *Borovszky* szerkesztette *Gömör-Kishont megye monográfiájában* *Komoróczy Miklós* ennyit ír a prózai hagyományokról: „*Mesék, legendák és rablőhistóriák tekintetében a vármegye magyarsága az általánosan elterjedt és magyar motívumokkal bíró mesék mellett, különösen a palóc és barkó meséket, legendás krónikákat és rablőhistóriákat keleti, őrsi és hagyja nemzedékről-nemzedékre. A Vasgyerek vitészségéről, az egyszeregy gyerek viselt dolgairól, Árgyelus királyfiról stb. szóló mesék, a Fejér László legenda és a Vidrovsky Marcziról, sok csodálatos regelő rablőhistóriáról ugyancsak megesszerte beszélgetnek és emékeznek.*”

Manga János *Ipoly-menti kötete* és 1979-ben megjelent *Palócföld* kismonográfiája nem foglalkozik a témával.

Paládi-Kovács Attila *Barkóságról* szóló monográfiájának folklór fejezetében pedig csak egy mondatban utal a népmesékre, az ózdi bányászok kötekedő ördög-történeteire. *Paládi-Kovács* szerint a *Barkóság* népköltészetében a műfajok közül legjobban a történeti és helyi mondák kötődnek a szűkebb tájhoz, más műfajok táji kötődése kevésbé figyelhető meg, tehát vonatkozik ez a megállapítás a mesére is.

Végül: a négykötetes *palóc monográfia* folklór kötetében sajnos szintén nem olvashatunk a népmeséről. Az ez irányú összegzés nem készült el.

Mi az, amivel rendelkezünk?

Palóc területről nagyobb számú mesét bizonyára *Ipoly Arnold* gyűjtött először, segítői közreműködésével. A hagyatékában fennmaradt folklór anyag egy részét csak 1914-ben publikálta *Kálmány Lajos* az *MNGy XIII. kötetében* Ez a gyűjtemény 43 palóc mesét tartalmaz.

Az első gyűjtemény, amely palóc területről gyűjtött anyagot közöl, *Merényi László Sajóvölgyi eredeti népmesék* című műve. Merényi a szövegeket – a kor szokásához híven – átírta, ezért tudományos szempontból erős kritikával kell azokat kezelni. A kötet 18 mesét tartalmaz, de nem derül ki belőle, hogy hol, mikor és kitől gyűjtötték.

Merényi közlése idején /1862/ már megjelentek *Erdélyi János* kiadványai, amelyekben „– legalábbis elvileg – a népköltési gyűjtés majd minden szempontja mintegy csírájában már megvan, elméleti munkáiban pedig kifejezésre jut a népköltészet belső világának számos törvényszerűsége.” Merényi gyűjteményei így egy régebbi, már elavultnak tekinthető közlési mód példái, ezért már a kortársak közül sokan nagyon súlyos kritikával illették. Az elméleti alapot ehhez *Arany János* bírálata jelentette, aki az 1861-ben megjelent *Eredeti népmesékről* írt kritikát. De megállapításai érvényesek a további Merényi-kötetekre is, mert a szerző nem fogadta meg a bírálat tanácsait. „*Arany elismeri, hogy nagyjában eltalálta és jól utánozta a népi előadás modorát, de sok helyen túlzásba esvén meghamisítja annak természetét. Általában népies díszítéseket használ ugyan, de a kellettüknél nagyobb mértékben. Szereti használni a tudatosan végigvitt hosszadalmas allegóriákat, a részletező leírásokat, amelyek meglehetősen idegenek a népi előadásmódtól.*”

A Merényit követő gyűjtemények, *Pap Gyula*, *Istvánffy Gyula* és *Pintér Sándor* művei már a hitelesség igényével közölnek meseszövegeket, de az igazi komoly lépést ezen a területen majd csak *Berze Nagy János* besenyőteleki gyűjtése hozza meg.

Pap Gyula *Palóc népköltemények* című munkája 1865-ben jelent meg Sárospatakon. Az előfizetési felhíváson az ajánlást Erdélyi János írta a kötethez. Pap gyűjteménye a szövegfolklór egészét kívánja bemutatni, ezen belül 6 mesét közöl, mind a hat tündérmese.

A kötetből csak annyit tudunk meg, hogy a nógrádi szerző meggyében, a Salgó-vidéken gyűjtött.

Pintér Sándor *A népmeséről. XIII. eredeti palócz mesével* című kötete 1891-ben jelent meg Lónsoncon. Minden meséje tündérmese. Pintér gyűjteménye elején tudományos szempontból nem különösen érdekes fejtegetéseit közli a népmesékről általában, majd a palóc mese tartalmi és nyelvi sajátosságairól, a típusokról és motívumokról értekezik meglehetősen egyéni elgondolásait előadva. Szövegközlése több szempontból is problematikus. Egyrészt a népnyelvet a végtelékig eltúzóan pontosan akarja írásban reprodukálni, ezért rendkívül nehezen olvasható, másrészt Pintér sem közli a gyűjtés helyét és adatközlőit. Valószínűsíthető, hogy ő is a Salgó-vidéken gyűjtött. A gyűjtés körülményei ismertetésének hiánya és a közölt szövegek Erdélyi szövegeivel való kísérteties egyezése miatt Katona Lajos az *Ethnographia* 1903-as évfolyamában meg is kérdőjelezi a mesék eredetiségét, amire Pintér indulatos cikkben válaszol, de abból is csak az derül ki, hogy egy meséjét Somosújfalun gyűjtötte. Katona válaszában a filológiai tudomány alapelveire és módszereire hívja fel Pintér figyelmét.

Istvánffy Gyula miskolci születésű néptanító volt, aki a nyári szünetek alatt gyűjtött a palóc vidékeken. *Palóc mesék a fonóból* című kötete tíz tündésmesét tartalmaz. Istvánffy folytatta a gyűjtést, és 1914-re összeállt egy a szövegfolklór egészét bemutató gyűjtemény, benne 19 meseszöveg, amelyet Istvánffy az MNGy egy-egy szűkebb területet bemutató kötetéhez hasonlóan szándékozott megjelentetni a sorozatban. A Kisfaludy Társasággal meg is egyeztek, de Istvánffy a jegyzetapparátust nem készítette el. A kötet ezért, majd a háború kitörése miatt nem jelent meg. Istvánffy 1921-ben meghalt, özvegye még megpróbálkozott a kiadással, de a kéziratos hagyaték csak 1963-ban jelent meg Bodgál Ferenc gondozásában a miskolci Herman Ottó Múzeum kiadványaként.

Istvánffy a meseeredet, az átadás-átvétel kérdéseinek tisztázásával is megpróbálkozott, különösebb siker nélkül. Az *Egy török és palóc népmese rokonsága* című cikkében meglehetősen elhamarkodott és valószínűtlen teóriát állít fel. E szerint a mesék motívumainak hasonlósága azt bizonyítaná, hogy az ismertetett mesetípust a törökök a 150 éves hódoltság alatt tőlünk tanulták volna. Erre szintén Katona Lajos reagált, felsorakoztatva teljes filológiai fegyvertárát, ezzel tönkre zúzva Istvánffy ötletét.

1907-ben jelent meg az MNGy IX. köteteként Berze Nagy János *Népmesék Heves és Jász-Nagykun-Szolnok megyéből* című munkája. Berze Nagy 88 mesét közöl, ez az első MNGy kötet, amelyben csak mesék vannak. Berze Nagy eredetileg a szokásokhoz híven a szűkebb tájegység teljes szövegfolklóráját bemutató kötetre készült, de a nagymennyiségű, értékes mesejegyzés mellett csak lassan gyűlt a többi anyag. Így született ez a mesekötet. A gyűjtemény több okból is nagy előrelépést jelentett. Berze Nagy Katona Lajos ösztönzésére és útmutatásai alapján gyűjtötte az anyagot, a kötet jegyzetapparátusát pedig mag Katona egészítette ki, így a tudományos színvonal garantált lett. Másrészt az eddigi gyűjtések, színvonaluk milyenségén túl, csak igen kisszámú szöveget hoztak. (Merényi, Pap, Pintér és Istvánffy összesen 47 szöveget – tehát alig többet, mint Berze Nagy szövegeinek fele.) Berze Nagy gyűjteménye a tündérmeséken túl már a többi mesetípust is bemutatta. A 88 meséből 65 a gyűjtő szülőfalujából *Besenyőtelekről* származik.

Egyetlen probléma merül csak fel, mennyire palóc falu Besenyőtelek. A falu Egertől jócskán délre, Heves megye határán található. Valószínűleg a magyar királyság első évtizedeitől lakott nemes falu. A tatárjárás után azonban elnéptelenedik, Mátyás király kezdi majd betelepíteni a hegyek között lakó palócokkal, később a török kivonulása után Lipót felvidéki tótokat is telepített ide.

A besenyőtelkiek magukat sosem tartották palócnak, ez azonban önmagában nem okoz problémát a falu státuszának meghatározásakor, hisz közismert, hogy a palóc gúnynev, melyet az érintettek nem szívesen vállalnak. Kétségtelen, hogy a falu palócföldi népességgel települt be, nyelvjárásában palóc jelleget mutat. Így ennek a hegyvidék és az alföld határán fekvő falunak a mesekincsét teljes joggal soroljuk a palócföldi anyagba.

Berze Nagy János 11 Besenyőteleken gyűjtött meséje kéziratban maradt, és csak 1960-ban jelent meg a *Régi magyar népmesék* című kötetben.

Meg kell még említeni, hogy a XIX. század végén a *Magyar Nyelvőr* rendszeresen közölt népmeséket a palóc területről is, ezek azonban igen eltérő színvonalúak, gyakran magukon viselik a lejegyző alakításának nyomait is.

A két világháború között az *Ethnographiában* szórványos közlemények jelentek meg a palóc népmesével kapcsolatosan, ezek közül a legjelentősebb *Loschdorfer Anna* közleménye 1937-ből a bujáki dalbetétes mesékről.

Az 1960-as években *Lajos Árpád* Borsodban gyűjt, a fonó néprajzát készül megírni, ennek kapcsán gyűjti a fonóházakban kedvelt, a temetőhöz kapcsolódó meséket (*A halott völgyén* /AaTh 365/, *Ördögszerető* /AaTh 407/B/). Monográfiája 1974-ben jelent meg.

Dobos Ilona ugyancsak a 60-as évek elején a nógrádi Érsekvadkerten gyűjt. Anyaga a Néprajzi Múzeum *Ethnológiai Adattárban* található, részben megjelent az *UMNGyX*. És az 1981-es *Gyémántkígyó* kötetben.

Az Ethnológiai Adattár néhány további kéziratot is őriz.

Nagy Dezső és *Pesovár Ernő* Kishartyánban gyűjtött, *Pásztor Árpád* Nógrádszakálról jegyezt fel egy figyelemreméltó mesét, *Szabó Andorné* pedig Nógrádsipekről, Nógrádmegyerről, Kishartyánról és Parádhutáról egyet-egy.

A 70-es évek eleji *nógrádsipeki* gyűjtés egy kötetre való anyagot eredményezett, de a megjelent tanulmánykötetben csak 17 szöveg szerepel. A teljes nógrádsipeki anyag kiadása, így könnyű hozzáférhetősége nagymértékben segítené a palócföldi népmeséről alkotandó kép megszületését.

1987-ben jelent meg *Nagy Zoltán Pórujárta szerelmesei* című kötete, amely elsősorban tréfás meséket és trufákat közöl, főként Nógrád számos falujából. Nagy Zoltánnak megjelent egy gyerekek számára feldolgozott gyűjteménye is.

Villányi Péter 80-as évekbeli zabari gyűjtése 1989-ben jelent meg sok szempontra kitérő, fontos bevezető tanulmánnyal, a kötetben 27 tündérmesével.

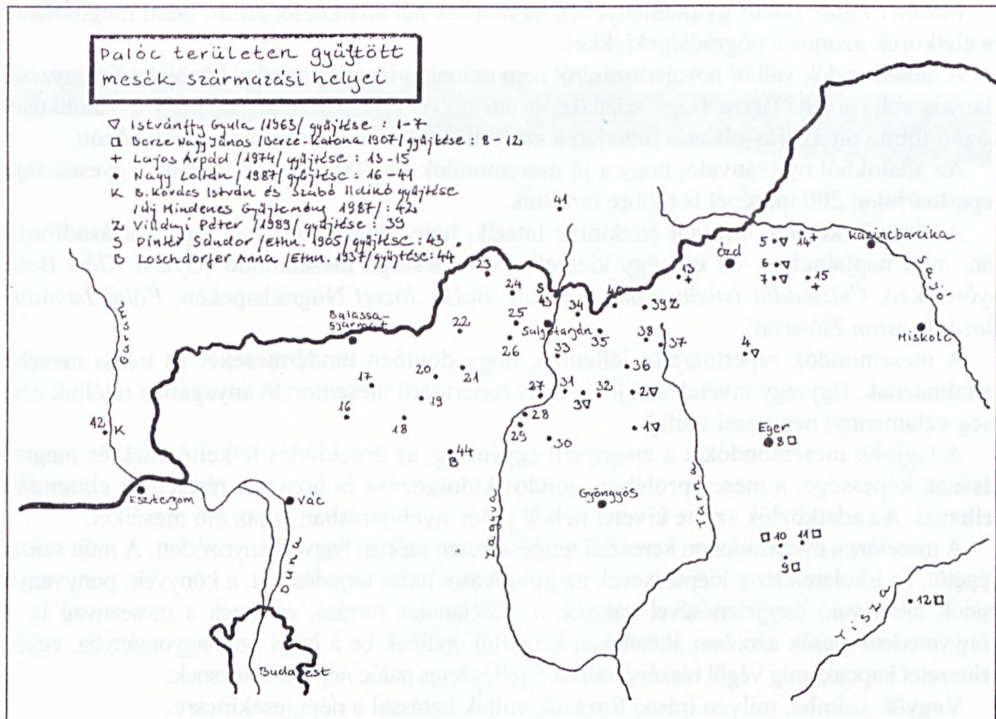
A nem magyarországi palóc és palóc hatást mutató területeken *B. Kovács István* gyűjtött. Jelentős anyagának nagy része azonban még megjelenésre vár.

A kutatástörténeti összegzés zárásaként még szólnunk kell *Ujváry Zoltánnak* a gömöri magyarság prózai népköltészetével foglalkozó munkásságáról. Ujváry az 1960-as évektől számos publikációt jelentetett meg a népköltészet különböző területeiről, melyek közül néhány a meseanyagot érinti, vagy segíthet a népmesékkal kapcsolatos kérdések tisztázásában.

A szemléletesség érdekében az alábbi térképen jelöltük a legfontosabb gyűjtések származási helyét. A térképről jól leolvasható, hogy Nagy Zoltán több nógrádi és néhány hevesi településre kiterjedő gyűjtését leszámítva, a többi gyűjtemény egy-egy szűkebb terület vagy egy falu meseanyagáról ad képet.

Kiderül az is, hogy a Palócföld nagy részéről, így a palóc centrum területéről sem rendelkezünk elég meseanyaggal. Különösen sajnálatos ez a tündérmeséket tekintve, hiszen ez talán a folklórisztikai, esztétikai szempontból a legizgalmasabb típuscsoport. Ezért is nagy jelentőségű Villányi Péter zavabi kötete.

Megnehezíti az anyag történeti vizsgálatát, hogy egy-két kivételtől (Zabar, Nógrádsipek) eltekintve nincsenek azonos helységről különböző időben felvett gyűjtések.

A mesemondók és forrásaik

Palóc területéről, sajnos – a Berki János cigányembert bemutató kötetet nem számítva – nem készült még egyetlen mesemondó repertoárját közreadó gyűjtemény. A múlt században született művek mesemondóiról, adatok hiányában, semmit sem tudunk.

Berze Nagy János mesemondóit már ismerjük. Berze Nagy feljegyzései alapján *Dömötör Sándor* kísérelte meg életrajzi adataik és egykori mesemondásuk körülményeinek rekonstrukcióját.

Berze Nagy 29 mesemondótól gyűjtött. Közülük:

férfi: 19	paraszt: 27	legény, leány: 9
nő: 10	értelmiségi: 1	ember, asszony: 12
	cigány: 1	öregember: 8

Az 1945 után publikált gyűjtések már pontos adatokat közölnek a mesemondókról. Itt most két gyűjtés – nógrádsipeki és zabari – mesemondóiról szólunk.

A nógrádsipeki gyűjtés teljes anyaga még nincs publikálva. A megjelent kötetben hét mesemondó szerepel: négy férfi és három nő. Mindannyian öregeberek.

Villányi Péter zabari gyűjteményében ugyancsak hét adatközlőt említ, nemi megoszlásuk és életkoruk azonos a nógrádsipekiekkel.

A mesemondók vallási hovatartozásáról nem tudunk orientáló adatokat közölni a feljegyzések hiányos volta miatt. Berze Nagy adatközlőit áttekintve valószínűsíthetjük, hogy a katolikusok között több volt az írás-olvasás tudatlan a századfordulón, mint a reformátusok között.

Az adatokból nyilvánvaló, hogy a jó mesemondók 50-100 mesét is tudnak. Egyesek saját repertoárjukat 200 mesénél is többre tartották.

A vizsgált kötetek anyagát áttekintve látszik, hogy minden faluban, úgy a századfordulón, mint napjainkban, élt egy-egy kiemelkedő képességű mesemondó (*Gyűrű Klári* Bese-nyőteleken, *Csizmadia István*, *Várkuti Antal*, *Balás József* Nógrádsipeken, *Földi Istvánné*, *Bozó Ágoston* Zabaron).

A mesemondók repertoárjára jellemző, hogy döntően tündérmeséket és tréfás meséket tartalmaznak. Egy-egy kivételesen jó és nagy repertoárú mesemondó anyagában találjuk csak meg valamennyi népmesei műfajt.

A legjobb mesemondókat a megnyerő egyéniség, az érdeklődés felkeltésének és megtartásának képessége, a mese aprólékos, gondos kidolgozása és hosszas, részletező elmondása jellemzi. Az adatközlők szinte kivétel nélkül palóc nyelvjárásban adják elő meséiket.

A mesekincs évszázadokon keresztül természetesen szóban hagyományozódott. A múlt század végétől, az iskolarendszer kiépülésével, az ími-olvasni tudás terjedésével, a könyvek, ponyvanyomatok falun való megjelenésével változik a mesetanulás forrása, és maga a meseanyag is. A könyveredetű mesék azonban áttételeken keresztül épülnek be a helyi szájhagyományba, egyéni színezetet kapnak, míg végül részévé válnak a jellegzetes palóc népmesekincsnek.

Vegyük számba, milyen írásos források voltak hatással a népmesekincsekre.

Az *olvasókönyvek*, *mesekönyvek* az iskola hatását mutatják. Jellegzetes források a *kalendáriumok*, *ponyvafüzetek*, *népkönyvek*, *Bucsanszky népszerű kiadványai*.

Fontos hatásuk lehetett, különösen a legendamesék alakulására, a különböző *vallásos olvasmányoknak*. Jelentőségükben kiemelkednek ezek közül az *egri ferencesek* terjesztette vallásos füzetek.

Napjaink legfontosabb forrásai a népszerű mesegyűjtemények – mint a *Kis gyermekek nagy mesekönyve* és a *Hetvenhét magyar népmese* –, ezek hatása azonban az idős, a szóhagyományban felnőtt mesemondók anyagát már kevéssé érinti. Hatásuk a gyermekek és a cigányok mesekincsében mutatható ki.

Az írott források átvétele napjainkban közvetlenebbül érvényesül, mint korábban.

Az első irodalmi palóc figurát *Gvadányi József* teremtette meg, ezt követte *Gaal György* palóca, *Furkát* Tamás. E két humoros figura rövid ideig volt csak népszerű, ismertségük sem lehetett túl széleskörű. Előmunkálatok hiányában jelenleg nem tudjuk megmondani, milyen hatással lehetettek a palócföldi tréfás mesékre, anekdotákra.

Végül nézzük meg egy konkrét példa, az ún. *Sklarek–Solymossy vita* alapján, hogyan működött a források beépülése a mesekincsbe. A kitűnő mesefilológusnak, *Elisabet Róna-Sklarek*nek, aki 1908-ban egy jelentős német néprajzi folyóiratban méltatta Berze Nagy művét, feltűnt, hogy néhány mese szövege kísértetiesen hasonlít a Grimm-mesék szövegeihez. 1912-ben a Grimm-inesék közül ötöt csaknem szó szerint meg is talált a besenyőteleki anyagban. Kimutatta a párhuzamos helyeket, egyezéseket, a mesék vázának, tartalmának azonos voltát. Különösen fontos bizonyítékul szolgáltak a meseszövegekben azonos helyen és hasonló szöveggel előforduló versbetétek. Ezzel filológiai bizonyítottá vált az átvétel ténye.

Solymossy Sándor tovább ment ennél, fontosnak tartotta a közvetlen forrás felkutatását is. Az nyilvánvaló volt, hogy csak magyar fordításról lehet szó. Az 1899-es, közismert Halász-féle Grimm-gyűjteményben azonban a kérdéses öt meséből csak három szerepelt. Solymossy ebből arra következtetett, hogy a besenyőteleki mesemondóknak több írott forrása is lehetett. *Dömötör Sándor* találta meg azt az 1878-as Halász-féle *Grimm-kötetet*, amelyben szerepel mind az öt, keresett mese. Így nagyon valószínű, hogy Gyűrű Klári és a többi besenyőteleki mesemondó olvasta ezt a könyvet.

A források szerepének elemzése megerősíti *Voigt Vilmos* véleményét, mely szerint: „... úgy látszik, mintha e terület legjellemzőbb vonása néhány irodalmi eredetű mese népies átdolgozásainak érzelmes jellegű továbbformálása, másodszori egyszerűsítése volna.”

Mesemondó alkalmak

Az élő mesemondási gyakorlat feltételei a *mesekincs*, a *mesemondók* és az *elbeszélő alkalmak*. E pont alatt az utóbbi szempont alapján tekintjük át a palócföldi gyakorlatot.

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a hagyományos társas munkák és a falusi társadalom egyes csoportjainak tradicionális közösségi együttlétformái a Palócföldön is megszűntek, vagy átalakultak napjainkra.

A mesemondás a szűk családi körre szorult vissza, illetve szerencsés kivételként megmaradt az ún. Alföldre járás évente ismétlődő alkalmakor. Az élő mesemondást felváltja a meseolvasás. A mesehallgatás és meseolvasás szinte teljesen a gyermekkultúra része lesz, illetve a mesekincset és a mesemondás gyakorlatát a cigányság veszi át és őrzi meg.

Mik voltak a mesemondás alkalmai az elmúlt évtizedekben megkérdézett adatközlők visszaemlékezései alapján?

Villányi Péter kilenc alkalmat sorol fel:

1. a fonó,
2. kukoricafosztás és kukoricakapálás,
3. dohánycsomózás,
4. állatörzés, legeltetés,
5. erdőre járás,
6. a bányatelep,
7. Alföldre járás (Dunántúli summáskodás),
8. férfiak esti összejövetelei,
9. családi kör.

Magam még néhány alkalommal egészítettem ki ezt a felsorolást:

10. ingázás, utazás közbeni mesemondás,
11. katonaság,
12. kórház,
13. kollégium.

A számbavett alkalmakat bizonyos szempontok szerint csoportosíthatjuk. Első ránézésre is érzékelhető, hogy az egyes alkalmak más és más szerepet tölthettek be a hagyományozódásban, eltérő funkciók kapcsolódhattak a különböző alkalmak mesemondásaihoz, és az elhangzó mesék is különböző esztétikai szintet képviselhettek.

Az első hét alkalom a társas munkákhoz kapcsolódik, ezek tovább csoportosíthatók nemek és életkor szerint. A hagyományozódás és az esztétikai színvonal szempontjából az egyik legjelentősebb alkalom a *fonóház* volt. A vegyes fonókban az asszonyok és a leányok együtt dolgoztak. Az idősebbek szívesen mesélgettek, tanították mesekincsükre a fiatalságot. A fonóba azonban gyakran elhívták a közösség legjobb mesemondóját is, aki az esetek nagy részében idős(ebb) férfi volt.

A palóc fonó mesekincsének két legjellegzetesebb típusa *A halott vőlegény* (AaTh 365) és az *Ördögszerető* (AaTh 407B). E típusok két szállal kapcsolódnak a fonóhoz. Főhősük a fonóleány, akinek még nincs szeretője, és vágyakozik a szerelem után. Vágya teljesüléséig azonban rémes eseményeken keresztül vezet az útja. A meséket a hallgatóság nagy izgalommal és borzongató élvezettel hallgatta végig, és örült a hősnő szerencsés megmenekülésén, elnyert boldogságán. Másrészt ezek a mesék jól kapcsolódtak a fonót meglátogató legények, vagy éppen a fonóbeli leányok temetőt kísértő, vakmerő, rémisztő, virtuskodó szokásaihoz.

A fonóházban elhangzó mesék teljes repertoárjáról gyűjtések hiányában nem tudunk véleményt mondani, csak valószínűsíthetjük, hogy itt is a tündérmesék és a tréfás mesék hangzottak el legnagyobb számban.

Lajos Árpád 1960-as évekbeli gyűjtésekor a temetői tárgyú mesék minél teljesebb értékű felkutatására és példatárba helyezésére tette a hangsúlyt. Munkája a néhány ép mese mellett sajnos már csak töredékeket, vagy vázlatos, hézagos meseszövegeket hozott felszínre.

A *kukoricafosztás*- és *kapálás* és a *dohánycsomózás* szintén férfiak és nők, idősek és fiatalok együttes munkaalkalmai. A dohánycsomózást tekinthetjük (hevesi dohánytermesztő vidékek) jellegzetes palócföldi mesemondási alkalomnak.

Az *állatörzés* és *legeltetés* a gyermekek mesemondási alkalmi, ahol nemegyszer egy öregember is jelen volt, akitől mesét tanulhattak a fiatalok.

Az erdőre járás, a bányatelep és a summáskodás esetében nem a munka, hanem az azt követő pihenőidő teremti meg a mesemondás alkalmát. Ezekben az esetekben a lakóhelyüktől távol dogozó emberek – a summáskodást nem számítva: férfiak – a munka után a viszonylag hosszú esti szabadidejüket töltötték el mesemondással (is).

Az *Alföldre járás* – ami az esetek nagy részében dunántúli summáskodást jelentett – a legutolsó évekig élő gyakorlat volt, és külön mesemondó személyiségeket teremtett.

A XX. század második felében bekövetkező rohamos életmódváltozással szinte teljesen megszűnt, a gyermekekre korlátozódott a *családi mesélés*. A sötétben vagy pislákoló tűz fényénél való mesélés meghitt, bensőséges légkörét a megváltozott életmód mellett már nem lehet megteremteni. Ez a fajta mesélés a cigányságnál él tovább.

A változó életmód új mesélési alkalmakat teremt (*ingázás, kórház, kollégium*).

A palóc népművészet és a mesekincs kapcsolata

Bogatirjov egy 1960-ban megjelent tanulmányában hívta fel a figyelmet arra, hogy: „A népművészeti alkotás vizsgáló tudományozak egyik legfontosabb feladata véleményünk szerint az egyes műnemek összehasonlító tanulmányozása: meghatározott téma megformálásának összehasonlítása pl. a népköltészetben (mesében, dalban, közmondásban, népi drámában stb.) egyfelől, a népművészetben, népzeneben vagy a népi táncban történő megformálásban másfelől.”

Bár a tanulmány 1980 óta magyar fordításban is olvasható, a hazai néprajzkutatókat eddig nem ösztönözte ilyen irányú vizsgálódásokra. Így, előmunkálatok hiányában, csak feltételezhetjük, hogy a palóc pásztorfaragók motívumkincsében népmesei elemek is jelen lehetnek.

A témát illetően a legizgalmasabbnak a palóc faragott bútorok figurális ábrázolásai ígérkeznek. A palóc faragott bútor mint stílust pásztorok – főként nógrádiak – hozták létre az 1880-as években. Munkáikból *Malonyay Dezső* és *Domanovszky György* hoz jellemző példákat. Ezek azonban nem elegendőek következtetések levonásához.

Tovább bonyolítja a dolgot, hogy valós történeti háttérrel rendelkező személyek, események verbális és képi ábrázolása közti kapcsolat egyszerűbben kimutatható, mint a mesei motívumok vizuális kapcsolatai.

A palóc bútorfaragásokon a következő jeleneteket láthatjuk:

- különböző házi- és vadállatok,
- vadászat bükkerdőben,
- tölgyesben legelő nyáj,
- fejszével az erdőre induló gazda,
- szántóvető paraszt ökrös igáját igazgatja,
- magot szóró szántóvető,
- aratók a mezőn,
- támadásra induló huszárcsapat,
- kaszárnya kapuja előtt örökdő baka.

Mint látszik, ezek a mindennapi élet apró jelenetei, amelyek a mesékben is előfordulnak (*Zöldlevél királyfi* /AaTh 303+511A/, *Zsíros-bújdos Balázs* /AaTh 315+590/, *Kis fekete ember* /AaTh 1000+1008/, *Ördög Jankó* /AaTh 1725/ stb.), hogy most csak *Istvánffy*

gyűjteményének meséire hivatkozzunk. Azt azonban nem állítjuk, hogy a faragót a mese ihlette munkája közben. Igaz, ellenkező adatok hiányában kis sem zárhatjuk, hogy ez is megtörténhetett.

A kérdésben eredményt nagyszámú faragás ikonográfiai vizsgálata és még élő faragók kikérdezése hozhat.

A palócföldi nem magyar meseanyag

A palócföldi szlovák népmeséről és a szlovák folklór hatásáról a magyar meseanyagra pillanatnyilag érdemlegesen nem tudunk mondani. Jelenleg csak *Ujváry Zoltán*nak a gömöri prózai népköltéssel foglalkozó írásai adhatnak támpontokat az elvégzendő kutatásokhoz. Valószínűsíthető, hogy e kérdésben elsősorban a határon túli palóc területek vizsgálata hozhat eredményeket.

Többet tudunk viszont a Palócföld cigány mesemondóiról és népmesekincsükről. Nógrád megyében a cigányság lélekszáma közel az országos átlag duplája. A megye cigányságáról a XVI. Század óta állnak rendelkezésünkre részletes adatok.

A palócföldi cigány népmese kérdésében a legjelentősebb munka *Berki János* varsányi cigány mesemondó repertoárjának kiadása. Berkitől az 1970-es, majd 80-as években gyűjtöttek. Ez volt az első alkalom, hogy egy magyar cigány mesemondó kétnyelvű autonóm mesekincse írásban megjelent. Berki mint mesemondó és repertoárja több folklorisztikai tanulsággal szolgált. A mesemondás gyakorlatát és különösen a tündérmeséket napjainkra a cigányság őrizte meg. A közösség által elismert mesemondó életkora lecsökkent. A meserepertoárban az olvasmányélmények és a felolvasott mesék hatása jól kimutatható. A cigányok között a tündérmesék mellett a tréfás mesék népszerűek, állatmeséket szinte nem is ismernek.

A romungro Berki mesekincse különbözik az oláh cigány meseanyagtól is. „*Berki meséit az egyszerűség, visszafogottság, a harmóniára, kiegyensúlyozottságra való törekvés jellemzi.*”

Bár mesemondó múltja és tapasztalatai elsősorban a cigány nyelvhez kötődnek, nagy számban megtalálhatók repertoárjában a magyar mesekincs jellegzetes fordulatai és az élő nyelv köznap kifejezései is.

Berki mesemondásának alkalmai az esti, sokszor éjszakába nyúló mesélés, a munkahelyre való vonat- vagy buszutatás, ritkábban a virasztó. Figyelmet érdemel a munkahelyen való mesemondás, mert itt lehetőség van különböző etnikumok meseanyagának kicserélődésére.

B. Kovács István egy rimaszécsi cigány mesemondó egyetlen hősmeséjének részletes elemzését végezte el.

A palóc kirajzás meseanyaga

A palóc kirajzások elsősorban az Alföld egyes területeit érintik (Jászság, Tápiai mente). A palócság és az alföldi néprajzi csoportok kultúrája jól érzékelhető különbségeket mutat a kultúra számos vonatkozásában. Ahol palóc hatást, kulturális vonásokat találunk, ott rendszerint kimutatható a betelepülés ténye. A palóc falvak házasodási körzete néhány kivételtől eltekintve nem nyúlt le a síkvidékre.

A palóc kirajzás területein jól megfigyelhetőek a palóc nyelvjárási jelenségek. Azonban a népköltészet, ezen belül a népmese vonatkozásában nem történtek még vizsgálatok, amelyek tisztázták volna a palóc kirajzások anyagának viszonyát a Palócföld, illetve az Alföld anyagához.

A palóc meseanyag jellemzése

Katona Lajos már 1907-ben megállapíthatta, hogy palóc területről számos népköltési alkotással, mesével rendelkezünk. Azóta több, fontos gyűjtés újabb, nagyszámú meseszöveget eredményezett. Sajnálatos azonban, hogy az összegyűjtött szövegeket a mai napig senki nem hasonlítottá össze, nem készült el az anyag különböző folklorisztikai szempontok szerinti elemzése.

Pedig, mint ahogy már ezt *Kovács Ágnes* felvetette, akár egyetlen falu teljes mesekincsének elemzése is fontos tanulságokat szolgáltathat az egész palócföldi meseanyagra vonatkozóan.

Az általam most megkísérelt összegzés elkészítéséhez tíz gyűjtés publikált anyagát tekintettem át. A legkorábbi *Pap Gyula* 1865-ös kötetének hat meseszövege, a legfrissebb a *Villányi-féle* zabari gyűjtés 27 szövege.

Nézzük először a szövegek statisztikai mutatóit.

A tíz gyűjteményben 267 mesetípus összesen 358 szövege található.

A mesék megoszlása típusok szerint:

	Típusok		Szövegek	
	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)
1. <i>Allatmesék /AaTh 1-299/</i>	7	2,6	8	2,2
2. <i>Tündérmesék /AaTh 300-749/</i>	114	42,7	188	52,5
- természetfölötti ellenség /AaTh 300-399/	46			
- természetfölötti vagy elvarázsolt családtagok /AaTh 400-459/	14			
- természetfölötti feladat /AaTh 460-499/	8			
- természetfölötti segítő /AaTh 500-559/	20			
- természetfölötti eszköz /AaTh 560-649/	11			
- természetfölötti erő vagy tudás /AaTh 650-699/	6			
- egyéb természetfölötti mozzanat /AaTh 700-749/	9			
3. <i>Legendamesék /AaTh 750-849/</i>	18	6,7	19	5,3
4. <i>Novellamesék /AaTh 850-999/</i>	14	5,2	15	4,2
5. <i>Részedett ördög-mesék /AaTh 1000-1199/</i>	17	6,4	20	5,6
6. <i>Rátótiádák /AaTh 1200-1349/</i>	14	5,2	14	3,9
7. <i>Tréfás mesék /AaTh 1350-1429/</i>	13	4,8	14	3,9
8. <i>Trufák és anekdoták /AaTh 1430-1874/</i>	46	17,2	54	15
9. <i>Hazugságmesék /AaTh 1875-1999/</i>	19	7,1	21	6,2
10. <i>Formulamesék /AaTh 2000-2399/</i>	5	1,9	5	1,4
Összesen:	267		358	

Az anyagban a tündérmesék részesedése a szövegek számát tekintve több mint 50 %-os, és az előforduló típusok is több mint a 40 %-át adják.

A magyar népmesekincs összetételéről *Sárkány Mihály* közölt adatokat az ÚMNGy első 15 kötete alapján, így van már összehasonlítási alapunk. Azt mondhatjuk, hogy a palócföldi adatok is megerősítik, miszerint a parasztság között a legkedveltebb műfaj a tündérmese volt.

Napjainkra a tündérmesék népszerűsége megcsappant, de még mindez ez a legnagyobb számú szöveggel képviselt csoport. A második helyre a trufák és anekdoták kerültek, ebben nagy szerepe van *Nagy Zoltán* gyűjtésének. Sajnos, azt nem tudjuk megmondani, hogy *Gvadányi* és *Gaal* figuráinak milyen szerepe volt a palóc trufa, anekdota és tréfás meseanyag kialakulására.

Melyek a legnépszerűbb mesetípusok?

Erre a különböző gyűjtésekben előforduló azonos típusok számából próbálunk következtetni.

A 267 típusból 21 volt, amely háromszor vagy annál többször fordult elő.

Ezek a következők:

<i>AaTh 300</i>	<i>Sárkányölő vitéz - 3 alkalommal</i>
<i>AaTh 301B</i>	<i>Fehérlófia - 4</i>
<i>AaTh 303</i>	<i>A két testvér - 3</i>
<i>AaTh 307</i>	<i>Az elkárhozott királykisasszony - 3</i>
<i>AaTh 313A</i>	<i>Rózsa és Ibolya - 3</i>
<i>AaTh314</i>	<i>Nemtudomka - 6</i>
<i>AaTh 328A</i>	<i>Az égitehetszabadító - 3</i>
<i>AaTh 365</i>	<i>A halott vőlegény - 3</i>
<i>AaTh 407B</i>	<i>Az ördögszerető - 3</i>
<i>AaTh 408</i>	<i>A három nádszálkisasszony - 3</i>
<i>AaTh 450</i>	<i>Az öztestvér - 3</i>
<i>AaTh 461</i>	<i>Szerencsének szerencséje - 3</i>
<i>AaTh 510B</i>	<i>A kalapvári királykisasszony - 3</i>
<i>AaTh 530</i>	<i>Az üveghegyi királykisasszony - 4</i>
<i>AaTh 531</i>	<i>Az aranyszál, aranytoll, aranypatkó - 3</i>
<i>AaTh 552A</i>	<i>Az állatsógorok - 3</i>
<i>AaTh 563</i>	<i>Terülj meg, asztalkám! - 4</i>
<i>AaTh 650A</i>	<i>Erős János - 5</i>
<i>AaTh 707</i>	<i>Az aranyhajú ikrek - 3</i>
<i>AaTh 1537</i>	<i>Az ötször megölt holttest - 3</i>
<i>AaTh 1725</i>	<i>Az ördögös szolga - 3</i>

A 21 típus közül 19 tündérmese, 1 tréfás mese és 1 trufa. A legnépszerűbbek:

<i>AaTh 314</i>	<i>Nemtudomka - 6</i>
<i>AaTh 650A</i>	<i>Erős János - 5</i>
<i>AaTh 301B</i>	<i>Fehérlófia - 4</i>
<i>AaTh 530</i>	<i>Az üveghegyi királykisasszony - 4</i>
<i>AaTh 563</i>	<i>Terülj meg, asztalkám! - 4</i>

A statisztikai vizsgálatok és a meseszövegek áttekintése alapján – a források elemzése után – ismét megerősíthetjük Voigt Vilmos véleményét, miszerint a palóc mesék fő jellemvonása az irodalmi eredetű anyag többszöri, népies átdolgozása, érzelmes jellegű továbbformálása, egyszerűsítése volna.

Külön érdekesség, hogy Voigt ugyancsak a *Nemtudomka* (AaTh 314) mesetípust emelte ki első helyen, mint jellegzetesen palóc mesét. Ezt a statisztikai vizsgálat egyértelműen igazolta.

Befejezésül megkíséreljük, hogy a palóc mese szerkesztési módjáról, esztétikai sajátosságairól is mondjunk valamit.

Ehhez két mesetípus – *Az egyforma testvérek* (AaTh 303) és az *Erős János* (AaTh 650A) – három-három változatát használtuk.

Istvánffy kötetéből a *Zöldlevél királyfi* és a *Babszem Jankó*, *Berze Nagy* zabari gyűjteményéből *A két testvér* és a *Buli Jankó* és *Villányi* zabari gyűjteményéből *A két testvér* és a *Kilenc* című meséket hasonlítottuk össze. Villányi anyaga lehetővé tette, hogy a szövegek időbeli alakulásáról is megkíséreljünk szólni.

Az AaTh 303-as típus esetében azt tapasztaltuk, hogy az Istvánffy-féle változat több típusból összeszerkesztett kerek egész. Sok olyan motívumot is tartalmaz, amelyek egyetlen típusba sem sorolhatók. Aprólékosan, részletező gondossággal előadott, sok csodás elemet tartalmazó szöveg. Fontos szerepet játszanak benne a párbeszéddek. A különböző motívumok egybeszerkesztése valószínűsíti az egyszerűség lehetőségét. A Berze-szöveg és a zabari változat menetében közelebb állnak egymáshoz. A Berze-féle *A két testvér* azonban sokkal szebben, stílusosabban van előadva. Itt is fontos szerepet kapnak a csodás elemek, a párbeszéd viszont kevésbé értékes. Ez részben a mesemondó gyengébb képességeivel magyarázható. A mese kurtán-furcsán fejeződik be. Tanulságos ezt a mesebefejezést összevetni az előző két változat végével, ahol a mesemondók szinte egy új, rövid történetet illesztnek a mese végére.

Az AaTh 650A típus három változatáról a következők mondhatók el. Az Istvánffy-féle szöveg ismét egy szokatlan kontamináció (AaTh 700+650A). Viszont a mesemondó a keveredés ellenére itt is igen szép, tartalmilag összefüggő, kerek egységek alkotott. A Berze-változat előadója, Szabó Julcsa az egyik legjobb besenyőteleki mesemondó volt. A szöveg-változat klasszikusan szép példája a típusnak. A leggyengébb változat itt is a zabari szöveg. Kimutathatóan irodalmi eredetű, cselekménye követi *Benedek Elek* meséjének epizódjait.

A szöveg erősen a párbeszédekre épül, így kevés lehetőség adódik a szép esztétikai megformálására.

A vizsgált mesék közös jellemzője, hogy a jellegzetes palóc nyelvjárás nyelvén szólnak meg, és több, a palócföldi élet eseményeivel, alakjaival kapcsolatos mozzanatot tartalmaznak.

Az áttekintett gyűjtések alapján elmondhatjuk, hogy a mese máig él a Palócföldön – bár sokszor töredékes, romlott változatokban –, a meseanyag nagy része őrzi a viszonylagos formai szilárdságát.

Összegzés

A palócság felfedezésével indult meg a magyar néprajzi tájak és csoportok kutatása a múlt század elején. A XIX. század közepétől számos palóc népköltési gyűjtemény látott napvilágot, így méltán írhatta Katona Lajos a Magyar Népköltési Gyűjtemény IX. kötetének bevezetőjében, hogy: „*Palóc területről ugyan eddig sem voltunk népköltési termékek, kivált mesék híjával...*”

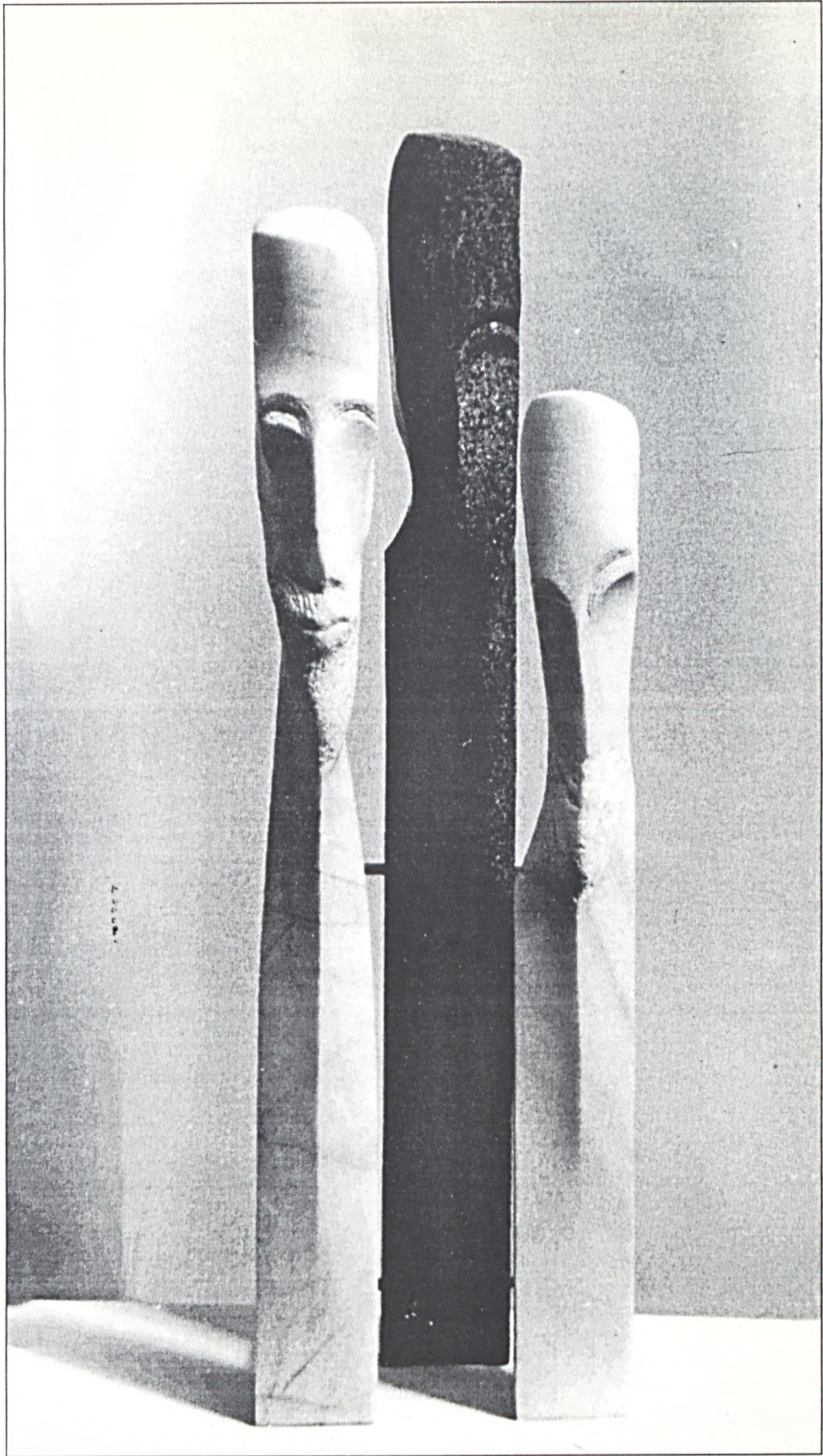
A palócföldi népmese hiteles megismerésében a döntő fordulatot azonban *Berze Nagy János* gyűjteménye jelentette. Ezt követően csak szórványos közleményekkel rendelkezünk. Az 1960-as évektől újra elindult a tudományos igényű gyűjtés és mesevizsgálat. Ám a palócföldi népmese tudományos folklorisztikai feldolgozása még várat magára.

Záró gondolatként azt kell még leszögeznünk, hogy a palócnak tartott területek meseanyagával kapcsolatban, a típusokról, motívumokról, a tartalmi és esztétikai szempontokat érintő kérdésekről akkor tehetünk majd lényegi megállapításokat, ha a többi, jelentős magyarországi néprajzi tájról és csoportról is megfelelő számú és mélységű összehasonlító adat áll rendelkezésünkre.

1. ábra

Palóc területen gyűjtött mesék származási helyei: A térképen számmal jelzett helységek mutatója

1. Parád /Heves/	23. Mihálygerge /Nógrád/
2. Balla /Heves/	24. Karancskeszi /Nógrád/
3. Dorogháza /Heves/	25. Etes /Nógrád/
4. Mikófalva /Heves/	26. Kishartyán /Nógrád/
5. Királd /Borsod/	27. Mátraverebély /Nógrád/
6. Bóta /Borsod/	28. Mátraverebély /Nógrád/
7. Sáta /Borsod/	29. Hasznos /Nógrád/
8. Eger /Heves/	30. Mátrakeresztes /Nógrád/
9. Besenyőtelek /Heves/	31. Maconka /Nógrád/
10. Dormánd /Heves/	32. Mátramindszent /Nógrád/
11. Mezőtárkány /Heves/	33. Mátramindszent /Nógrád/
12. Tiszafüred /Jász-Nagykun-Szolnok/	34. Zagyvaróna /Nógrád/
13. Kissikátor /Borsod/	35. Báma /Nógrád/
14. Sajóvelezd /Borsod/	36. Mátranovák /Nógrád/
15. Dédestapolcsány /Borsod/	37. Váraszó /Heves/
16. Kétbodony /Nógrád/	38. Istenmezeje /Heves/
17. Mohora /Nógrád/	39. Zabar /Nógrád/
18. Terény /Nógrád/	40. Cered /Nógrád/
19. Herencsény /Nógrád/	41. Fülekávoly /Šávol', Szlovákia/
20. Nógrádsípek /Nógrád/	42. Kéménd /Kamenin, Szlovákia/
21. Nagylóc /Nógrád/	43. Somoskőújfalu /Nógrád/
22. Benczurfalva /Nógrád/	44. Buják /Nógrád/

palócföld

